

Móra Ferencre emlékezünk, halálának 50. évfordulóján

KÜRTI BÉLA

Móra és Sziromszék

Régen olvastam nagyobb érdeklődéssel és élvezettel Móra-tanulmányt, mint annak idején Horváth Dezső „sziromszéki nyomozását” a Tiszatájban. Régész vagyok, szakmámmal jár, hogy esetenként azonosítanom kell Móra ásatásainak helyszínét. Ehhez a szűkszavú és olykor hiányos dokumentációk mellett Móra szépirodalmi írásai és levelezése ad kiindulópontot. Számos ásatásáról csak az utóbbiakból ismerünk adatokat; ezek egyeztetése a múzeumban őrzött leletanyaggal sokszor esetleges, bizonytalan. Nem csoda tehát, hogy az az eddigi „fiktív ásatás”, melyet Móra az Ének a búzamezőkről című regényében leírt — csak most vált valósággá.

Ez persze még nem lenne elégséges ok arra, hogy bármit is hozzátegyek Horváth Dezső írásához, ha nem járok ugyanúgy, mint a februári cikk írója (vagy akárki más, aki kutatóként nyúl a Móra-életműhöz): egy adott téma vizsgálata közben olyan adatok kerülnek elő, melyek egy másik szakterület kérdéseire adhatják meg a választ. Így történt ez most is, Domaszék és Kazi Ferenc kapcsán.

Fentebb említett írásában Horváth Dezső dicséretes szorgalommal (és szerencsével) szedte össze azokat a családi dokumentumokat, illetve gyűjtötte fel azokat a visszaemlékezéseket, melyek egyértelműen bizonyítják, hogy az Ének a búzamezőkről alaptémáját Móra a domaszéki Kazi Ferenc életéből meríthette. Az eltérés a valóság és a regény közti jórészt az írói fantázia terméke, másrészt pedig bizonyos részletek esetében jól magyarázható. Horváth Dezső írásából azonban nem derült ki: mikor és hogyan ismerkedett meg Móra a történettel? És ezen túlmenően: Móra és a család (azaz Kazi Ferenc) közti kapcsolatnak a családi hagyományon és a regényből felidézett vonásokon túl van-e dokumentálható bizonyítéka?

E kérdésekre szeretnék az alábbiakban válaszolni.

*

1980. február 4-én került elő a szegedi Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum hivatalos iratanyagából Mórának két, Kazi Ferenchez írt levelének fogalmazványai. Az első 1925-ből származik:

„379/1925. X. 28.

T.

*Kazi Ferenc
úrnak
Domaszék 553*

Kedves Kazi Uram!

Mivel a Csanád megyei ásatásokat bevégeztük és az idő jónak mutatkozik, szeretnék még az idén egy próbát tenni a domaszéki ősök temetőjével is, a Kazi uram földjén.

Ha az idő jól szolgálna, a jövő héten kimennénk, hogy melyik nap, az attól függ, mit fog válaszolni Kazi uram.

Tehát először is azt írja meg: szabad-e a föld, lehet-e rajta ásní?

Másodszor: hogy tudna-e nekem két napszámot keríteni, egy-két napra, esetleg egész hétre, ez már az időjárástól és az eredménytől függ.

Harmadszor: hogy lenne-e odakint hely, a hol meghálhatnék, ha a szükség úgy kívánná?

Ha vasárnapig megkapnám a válaszát, akkor kedden már ki is mennék, körülbelül 10 órára kiérnék.

Az emberek azonban a Kazi Uram útmutatása nyomán már akkorára munkába is állhatnak.

Igaz tisztelettel és barátsággal

Sz. 1925. X. 28.

M

igazgató

A válaszra való borítékot és papírt is ide teszem, hogy ezzel se legyen akadály.”

Az október 28-án keltezett levél feltehetőleg másnap postára került. Viszontválaszról nem tudok (mint ahogy a levél előzményét is csak feltételezhetjük: valószínűleg a regényben megírtaknak megfelelően Kazi kereste fel az „igazgató urat” valamilyen lelettel), az ásatásra azonban sor került. Időpontja csak közvetve nyomozható ki: a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum iktatókönyvének tanúsága szerint Móra november 3—6, illetve november 11—18. közt nem tartózkodott itthon. Tekintettel Mórának Bartucz Lajoshoz írt, alább közlendő levelében foglaltakra, úgy gondoljuk, az ásatás november 10—14. között zajlott le, esetleg átnyúlt a 16-tal kezdődő hét elejére is.

Bartucz Lajos, a neves antropológus 1925. november 10-én írt Mórának, kérvén, hogy a kunágotai honfoglaló sírok embertani anyagát vizsgálatra küldje el hozzá. Az említett irattárőrzi Móra válaszfogalmazványát, melyből csak a domaszéki ásatásról szóló részt idézzük:

„ad 399/1925.

Nagys.

*dr. Bartucz Lajos úrnak,
egyetemi magántanár stb.*

Bpest

... Szíves sorai különben engem már nem értek itthon, — a szegedi tanyák közt, Domaszéken ásatam, ahol sok koponyát vártam, a mikkel — a Györfly Pistával való beszélgetés után — Önnek szerettem volna örömet szerezni. Sajnos, elkésve kereskedtünk Domaszéken. A paraszt csak akkor hozott nekem hírt, mikor már fölforgatott és széthányt vagy 60 csontvázat, úgy, hogy nekem már csak a temető széle jutott egy ép és néhány fölforgatott sírral. Sajnos, a magasan járó föld-árja — a temető a Lodri nevű szikes tó partján van — éppen ezen a helyen igen szétrágta a csontokat. Az ép csontváz fejét azonban sikerült minden részben épen kivenni, a kar-, a láb- és medencecsontokkal együtt. A síredényekből ítélve a III—IV. századból való soros temető lehetett a domaszéki, a melynek egy része állítólag érintetlen még s most búzával lévén behasznlva, jövő aratás után hozzáférhető lesz...

*Kiváló tisztelettel és
szíves köszöntéssel*

Sz. 1925. XI. 19.

MF

igazgató”

Móra válaszából kiderül, hogy Bartucz levelének megérkeztekor Domaszéken volt. A levélben említett Lodri-tó egyértelművé teszi az azonosítást a Horváth Dezső által fellelt Kazi

tanya környékével. (Az egykori helynév a nemrégben megjelent Magyarország földrajzinév-tára II. kötetében is fellelhető, s az 1919. évi Jakabffy-féle térkép Domaszéki-tavát jelöli.) A Bartucz Lajosnak írt levél alapján a múzeumban őrzött leletek is azonosíthatóak: sírszámok nélkül nyilvántartott szarmata edények, edénytöredékek, gyöngyök, karperecek. A nagy temető egy része avar kori lehetett, erről néhány karperec tanúskodik.

Érdekes, hogy az ásatásról szóló következő híradás — melynek a regény szempontjából kiemelt jelentősége van — honfoglaló leletekről tud. 1925. november 19-én ugyanis a Délmagyarország lapjain m. l. szignóval (nyilván Magyar László tollából) megjelent egy hosszabb, Móra Ferencel készített riport, az 1925—26-ra tervezett új könyveiről. (Mint tudjuk, ezek nagy része 1927-ben jelent meg.) A riport végén Mórát idézi az újságíró:

„— Most öt napig voltam kinn Domaszéken, — beszélt Móra Ferenc —, honfoglaláskorabeli sírokat ástam fel a domaszéki homok alól. Vittem magammal nagy csomó kéziratpapírt, hogy este, — félőt felé már olyan sötét van, hogy ázni nem lehet — dolgozhassam. Földszagú parasztszobában, füstölgő petróleumlámpa mellett írtam éjfélig — amikor nem volt látogatóm. Sajnos, majd minden este volt. A házigazdám apósa, szomszédai, egyszerű, kevésszavú, nagyhallgatású alsótanyai magyarok. Amikor befejeztem az ásatást és eljött értem a város kocsija, az egyik öreg magyar marasztalólag szólt rám: — Hát már eleccik [! — KB] mönni, pedig úgy éreztük, mintha a mi fiunk lenne.”

A regény ismerőinek azonnal feltűnik e riportrészlet és a regény 253—255. oldalán leírtak közt a néhol szó szerinti egyezés. (Horváth Dezső példájára magam is az 1978-as kiadást használom.) Az pedig, hogy a valóságban is a regénybeli Ferenc földjén ásat, s annak apósa ül be hozzá éjszakai munkáját nézni — ismételten kétségtelenné teszi Horváth Dezső azonosításait Mátyás és családja ügyében.

Hogy az ásatás öt napja alatt milyen közvetlen viszony alakulhatott ki a vendéglátók és Móra közt, arra a következő, 1927-ben írt levél befejezése utal:

„82/1927. III. 3.

T.

Kazi Ferenc úrnak

Domaszék 553

Kedves Kazi!

Most érkeztem haza hosszabb betegszabadságról s örömmel hallom, hogy megint régiségekre bukkant. Elmondta a szolgám azt is, hogy milyen kívánsága volna magának. Ha jól szolgál az idő, akkor a jövő héten kimegyek autóval. Addig is vegye tudomásul, hogy nagyon szívesen teljesítem a kívánságát és a múzeum készséggel hozzájárul a fordítás költségeihez. Csak nagyon vigyázzon, míg kimehetek is, minden előkerülő tárgyra és jól megjegyezze, mit hol talált.

Mondom, mihelyest módját ejtethetem, kimegyek, — addig is tisztellem a feleségével és az öregekkel együtt régi barátsággal:

igazgató”

Arra nincs semmi utalásunk, hogy Móra valóban kiment volna Domaszékre, de nem zárhatjuk ki e lehetőséget sem. A szituáció (keresik, de csak Kotormányt találják, mert ő betegen távol van) azonban a regényben szinte szó szerint visszatér (358—359. oldal).

Tudomásom szerint Domaszéken nem ástott többet Móra. Az itt előkerült leleteket azonban éppúgy fejben tartotta, mint más, esetleg fontosabb vagy jelentősebb leleteit, hiszen az 1929. október 10-én Pusztamérgesen készült feljegyzései szerint az ott előkerült leletek közt voltak „vaskapcsok, 2 db (koporsó?). Egyik ép, igen nagy példány (mint a domaszékiek a Kazi földjéről).”

*

Jelen ismereteink szerint nincs semmi bizonyítékunk arra, hogy Móra 1925 novembere,

azaz a domaszéki ásatás előtt ismerte volna Kazi Ferencet, vagy a család más tagját; azaz tudott volna sajátos problémájukról: a holtá nyilvánított, de élő első férjről. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a Domaszéken töltött öt nap alatt ismerkedhetett meg a regény alapját adó történettel; s nyilván valamennyi, akkor Kaziék által őrzött dokumentummal is. Az ezekben a napokban kialakult jó viszony valóban odavezethetett, hogy később hozzá fordultak problémáikkal. Erre ugyan 1926-ból nincs konkrét adatunk; a legközelebbi (esetleges) találkozásra is csak az 1927. márciusi levél utal. Horváth Dezső szövegelemzése alapján magunk is kétségtelennek tartjuk azonban, hogy Móra ismerte az 1926. szeptember 8-i Király Antal-féle levelet. 1927 tavaszán már alig volt itthon: először Budapesten betegeskedett, majd Olaszországba utazott, ahol végül is megírta a regényt.

A regényt, amely körül számtalan apró problémát találunk. Horváth Dezső érintette a legnagyobbat: a szereplők nevének átalakítását, a helyszín félrevezető átkeresztelését. Ha már ennyi eltérés van a valóságtól, óhatatlanul felmerül a kérdés: mi az igaz a többi állításból? Leginkább az foglalkoztat, hogy valóban abbáziai sétája alkalmával, április 24-én jutott-e eszébe a téma; és valóban május 19-én „Sziromszéken” fejezte-e be a regényt?

A fenti kérdésekre a választ csak részben kereshetjük magában a regényben, s részben Móra — önmagukban is ellentmondásos — visszatekintő írásaiban. Apró részletekből és más forrásokból kell összerakosgatni a (lehetséges) valóságot. Nagy segítséget jelent a már említett iktatókönyv; az egyidejű, de még ki nem adott levelek; a korabeli sajtótudósítások; s olykor Móra ásatási dokumentációinak egyes lapjai is.

Úgy tűnik, Móra 1927. március közepe táján dönthette el, hogy valóban elutazik Itáliába. Március 24-én írt levelet a polgármesterhez, melyben további négy hét szabadságot kért. A választ meg sem várta (arról Szalay J. értesítette), március 26-án elutazott. (Az időpontra maga utal egy, a feleségének írott, eddig kiadatlan, a Móra Ferenc Múzeum Irodalmi Gyűjteményében őrzött levelében.) Sajátos kettősség: egészségének rendbehozására utazott el — alig titkolt munkatervekkel. Több levelében is említi, hogy „regényírói szabadságra” ment. Első külföldi teendője a Magyar Hírlap számára szánt tárcáinak megírása volt — ezeket Roóz Rezsőhöz írt levele szerint április 4-én adta postára Abbáziában. Haza írt leveleiből tudjuk, hogy következő programja olvasókönyvének (a Betűország következő kötete) befejezése volt.

És az első naptól kezdve töri a fejét a regényen. Hogy a domaszéki téma csak egy lehetett a sok közül, ezt nem tudhatjuk. De hogy bizonyosan gondolt rá április 24-e előtt is, arra tanúság az április 4-én feladott, Abbáziában írt, Gyilkosság előtt című tárcanovellája (Magyar Hírlap, 1927. május 8.), mint olyan, melyben utal a domaszéki tóra: „Szégyelje magát ez a tenger meg ez a térzene, — mi ez a domaszéki tóhoz képest! És hozzá abban a szolid libák úszkálnak, itt meg csak sirályok svihákoskodnak.” Igaz, más nyomát sem találtam Domaszéknek, pedig elolvastam minden, ez idő tájt írt Móra-munkát. Mert azt a megszokott fogást, miszerint egy már megírt munkából átemel az újba — nem nevezhetjük különösen domaszéki kapcsolatnak még akkor se, ha épp a regény végéről van szó, ahol az öreg Mátyás vendégül látja Messzi Gyurkát, s elborozgatnak — „koccintás nélkül”. (E motívumot korábban ld. Vizözön a látóhatáron. Magyar Hírlap, 1927. március 4.)

A feleségéhez húsvét előtt írt levelekből az derül ki, hogy még csak tervezi a regényt, ténylegesen nem fogott hozzá. Az írás konkrét megkezdése időpontjával így nagyjából elfogadhatjuk az április 24-et. Hasonló problémák adódnak azonban a befejezéssel. Bármilyen furcsa, nem lehet pontosan megállapítani, mikor érkezett haza Móra! (Bár lenne egy útlevelünk!) Eredeti terveitől eltérően sokkal később, ez kiderül az eddig közzétett leveleiből is. Minden levelében arról ír, hogy hozza a kész regényt — illetve feleségének azt írja, hogy nem is hozza haza, hanem Pesten leadja a kiadónak. (Ennek ellentmond a Neszme, avagy miből lesz a gállickő? című, írásában, mely szerint hazahozta és Szalay József gépeltette le.) Szalaynak azt írta, hogy a vége nem lesz készen, itthon kell befejeznie. A közhit szerint erre utalna a befejezés végén a dátum. A Cs. Mátyás tanyája pedig arra, hogy Domaszéken fejezte be. Az bizonyos, hogy az 1927. május 15-i Dugonics Társaság-beli felolvasásra még nem érkezett meg.

Szegedi ittlétére az első biztos dátumunk május 23: ekkor már hivatalba lép, aktát iktat. Másnapról kijár a kundombi ásatásra. Hazai közszereplése első napja május 25. lehetett — ekkor már részt vett a Dugonics Társaság ülésén. Egy, a Magyar Hírlapban megjelent későbbi riport szerint (1927. szeptember 11.) könyvét Olaszországban írta. Értsük ezt szó szerint? Egy ásatási tudósítás szerint hazaérkezése után harmadnap már a kundombi ásatáson volt. Ezek szerint május 20-án ért haza. De hogy előtte volt-e Domaszéken?

A magam részéről nem tartom valószínűnek. Aligha vezethetett útja minden hivatal, ismerős megkerülésével azonnal Kaziékhoz. Alighanem még Abbáziában fejezte be a regényt, s ahogy hazaért, leadta a kéziratot; ásatáshoz, hivatali munkához látott. Stílusában nincs semmi törés, ugyanazzal a lendülettel fejezte be, ahogy elkezdte.

És az időpontok vizsgálata arra is választ ad, miért értek szereplői olyan szomorú véget a regényben. Húsvét hétfőjén (április 18.) ért haza Király Antal a hadifogságból, részletesen a Délmagyarország április 27-i száma írt róla. (Tegyük fel, hogy Móra ekkor harmadik napja írja a regényt.) Több leveléből (minden híresztelés ellenére) kiderül, hogy Móra — a posta okozta késedelemről eltekintve — általában folyamatosan olvasta a hazai híreket. Meggyőződésem, hogy ezt a hírt is még Abbáziában olvasta; s ezért alakította Etel és Ferenc sorsát az általunk ismertre. (Egyébként van is a regényben konkrét utalás a húsvéthétfőre — 344. oldal —: ekkor keríti körbe Ferenc a körtefát.)

*

Aki valamilyen módon Móra-ügyben tollat fog, az adatközlésen túl akaratlanul is beleártja magát az író műhelytitkaiba is, s óhatatlanul feljogosítva érzi magát bizonyos eddigi ismeretek, ötletek módosítására, javíthatására. Még akkor is, ha az ilyen javíthatások nem is túl nagy horderejűek. Miért legyek én a kivétel?

Azt hiszem, nem szükséges az Ének a búzamezőkről valamennyi szereplőjét feltétlenül Domaszéken keresnünk. Boca Modol és Messzi Gyurka alighanem Félégyháza szülőttei, legalábbis erre gondolhatunk más Móra-írások olvastakor. Messzi Gyurka a Kincskereső Kisködmön (1917-ben jelent meg először) egyik kedves alakja; mintáját még Félégyházáról, gyermekkorából hozhatta magával Móra. Boca Modolról (aki nyilván Magdolna volt rendes néven) pedig egyik írásában (Innen túl, túlnanon innen, VI. A klinikán) expressis verbis kimondja, hogy félégyházi.

A másik: Kotormány visszaemlékezéseinek hitele. Számos helyen (Horváth Dezsónél is) találkoztam azzal a jelenséggel, hogy Takács Tibor: Móra igazgató úr... című könyvének állításait tényként kezelik. Noha valóban itt olvashattuk először, hogy az Ének a búzamezőkről Ference Kazi Ferencsel azonos, a visszaemlékezések (vagy az átdolgozás?) számos helyen pontatlanok. Amíg nyilvánvaló hűséggel igyekeznek visszaadni Kotormány és Móra viszonyát, az előbbi múzeumi pályafutását — addig nagyvonalúak az adatokkal kapcsolatban. Egyetlen — idevágó — példaként: abban a passzusban, ahol az Ének a búzamezőkről című regény írásáról van szó, 1926-tól 1932-ig terjedő események kerülnek — egyidejűként egymás mellé.

És végül Szpiritutó. Régóta izgat, honnan vehette alakját Móra; régóta ismerem az alábbi adatot, de csak most merem összekapcsolni őket: 1917. augusztus 22—23-án Móra rövid ásatást folytatott a szegedi Óthalmon, illetve annak székháti oldalán. Az 1879-beli földmunkák során előkerült lovas sírok temetőjét kereste, sikertelenül. A fizikai munkához dr. Szalay József szerzett 12 orosz hadifoglyot, Mórának csak az ellátásukról kellett gondoskodnia. A város adta az ételt, a rókusi állomás vendéglőse főzött rájuk. (A történetet a szegedi múzeum Régiségtári Naplója és a Szegedi Napló 1917. szeptember 6-i száma; a számlákat pedig az intézmény irattára őrzi.) Nagy a gyanúm, hogy e hadifoglyokról, vagy azok egyikéről mintázódott Szpiritutó.